

Ioana Daniela BALAUTA
Doctorandă în cotutelă
Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava
École Doctorale SLPCE
Université de Poitiers, France

Reprezentarea spațiului de vizitat prin spațialitatea textului: mănăstirile cu fresce exterioare din Bucovina în ghidurile turistice franceze

Rezumat: Obiectul studiului nostru este reprezentat de discursul ghidurilor turistice franceze actuale despre România și, mai precis, de descrierile explicative ale mănăstirilor cu fresce în exterior din nordul României. Abordarea noastră este comparativă și urmărește să scoată în evidență importanța existenței unui *plan de text* pentru a organiza informațiile din descriere, astfel încât logica expunerii să țină cont și de pedagogia descoperirii la fața locului a acestor obiective turistice. În opinia noastră, elementele de paratext editorial și spațialitatea textului vin să sprijine focalizarea privirii cititorului-călător care va căuta detaliul descriptiv al monumentului pe care îl observă. Tocmai aceste strategii textuale, care țin de marcarea tipografică și de spațialitate, îi permit cititorului-călător să regăsească rapid informația în textul turistic atunci când privirea sa părăsește monumentul pentru a reveni la ghid.

Cuvinte cheie: ghid turistic, patrimoniu religios, spațialitatea textului, coerență tematică, descriere explicativă

Résumé: Nous prenons pour objet le discours des guides touristiques français actuels sur la Roumanie (*Le Guide Bleu*, *Le Guide Vert*, *Le Petit Futé* et *Le Guide du Routard*) et plus précisément la description des monastères peints du nord de la Roumanie. Notre approche est comparative et vise à mettre en exergue l'importance de l'existence d'un *plan de texte* pour organiser les informations dans

la description, afin que la logique de l'exposition prenne également en compte la pédagogie de découverte sur place de ces objectifs touristiques.

Selon nous, les éléments du paratexte éditorial et la spatialité du texte viennent soutenir la focalisation du regard de celui qui voyage afin de l'aider à rechercher le détail descriptif du monument qu'il observe. Concrètement, ces stratégies textuelles, liées au marquage typographique et à la spatialité, permettent au lecteur-voyageur de retrouver rapidement les informations dans le texte touristique lorsque son regard quitte le monument pour retourner vers le guide. En examinant les représentations descriptives des monastères avec des fresques extérieures de Bucovine, nous constatons que dans le discours actualisé dans les guides touristiques, ces éléments de paratexte (tels que le séquençage du texte et le marquage de la présentation graphique) mettent en évidence l'existence d'un *plan de texte*. Le plan d'organisation du texte est visible dans la «fiche descriptive» de chaque monastère, étant réalisé sur la base des règles de composition de type séquentiel. La *thématisation* (dans les termes de Jean-Michel Adam), la macro-opération principale, est celle qui donne l'unité à la description, et qui se produit, à notre avis, de la même manière dans le cas des «fiches descriptives» des monastères: Sucevița, Moldovița, Humor et Voroneț. La deuxième macro-opération, l'*aspectualisation*, est basée sur la fragmentation, le tout étant décomposé en parties («premier registre», «second registre», etc., mur nord, mur sud, etc.), mises en avant au niveau typographique par des soulignements et par des gras. La *mise en relation*, troisième macro-opération, se matérialise par la relation de voisinage spatial ou temporel avec d'autres descriptions de monastères en fonction de l'ordre des visites proposées.

Nous considérons que les textes touristiques des guides mentionnés, qui décrivent les monastères de Bucovine, ont leur propre structure, qui illustre très pertinemment la théorie des plans d'organisation du texte et de ses composantes de Jean-Michel Adam.

Mots clés: guide touristique, patrimoine religieux, spatialité du texte, cohérence thématique, description explicative

Abstract: The subject of our study is the discourse of the current French travel guides about Romania and, more specifically, the explanatory descriptions of the monasteries which have exterior

frescoes in northern Romania. Our approach is comparative and seeks to highlight the importance of the existence of a text plan to organize the information in the description, so that the logic of exposure also takes into account the pedagogy of discovering on the spot these tourist objectives. In our opinion, the elements of the editorial paratext and the spatiality of the text come to support the focus of the reader—traveler's eye that will look for the descriptive detail of the monument that he sees. These textual strategies, which are based on typographical and spatial marking, allow the reader—traveler to quickly find information in the tourist text when his eyes leave the monument to return to the guide.

Keywords: tourist guide, religious heritage, text space, thematic coherence, explanatory description

Introducere

În cercetarea noastră, vom aborda din perspectivă comparativă, discursul ghidurilor turistice franceze actuale având ca referent, mănăstirile cu fresce exterioare din Bucovina, pentru a scoate în evidență rolul important al unui *plan de text* în ceea ce privește coerența tematică a acestor descrieri (în termenii lui Jean-Michel Adam, *Le texte descriptif*). Scopul nostru este să demonstrăm, cu argumente și exemple, că *planul de text*, utilizat pentru instituirea unei cunoașteri partajate referitoare la spațiul vizitat, este pus în evidență prin alegerile lexicale dar și prin spațialitatea textului descriptiv.

Corpus propus

Abordarea noastră este comparativă și urmărește să deceleze percepția spațiului real, extra-discursiv, în corpusul constituit de ghiduri actuale despre România, publicate între 2004 și 2018, în limba franceză. Am ales ghidurile turistice următoare: *Guides Bleus Évasion. Roumanie*, Hachette Tourisme, Paris, 2004. (RouGB 2004); *Guide Vert Roumanie Michelin*, Michelin Propriétaires-Éditeurs, Clermont-Ferrand, 2008. (RouGV 2008); *Le Petit Futé Roumanie*, Nouvelles Éditions de l'Université/Dominique Auzias & Associés, Paris, 2012. (RouPF 2012); *Le guide du routard. Roumanie*, Hachette Tourisme, Paris, 2018. (RouGR 2018). Aceste ghiduri sînt produse în situații enunțiative similare, de către echipe de redactare, ceea ce asigură corpusului omogeneitatea necesară pentru o abordare comparativă.

Strategii textuale utilizate în ghidurile turistice franceze

În calitate de discurs cu o intenție profund didactică, informativă și chiar prescriptivă, în termenii lui Jean-Michel Adam, cel care „spune să faci și cum să faci” (Adam, *Types de textes ou genres de discours?*), discursul ghidurilor turistice permite descoperirea spațiului real prin descrieri focalizate asupra obiectului perceput.

Pentru a se referi la aceleași locuri, fiecare ghid are propriile strategii textuale. Constatăm că, în spațiul francez, ghidul turistic variază în funcție de publicul cărui i se adresează, în funcție de redactori, în funcție de epoca în care este conceput, dar și în funcție de contextul de comunicare. Pentru capitolul ales, care tratează despre mănăstirile cu fresce în exterior din Bucovina, considerăm că textul este legat în mod necesar de acțiunea cititorului-călător care trebuie să se plimbe la fața locului pentru a observa descrierile. Monumentele de descoperit prin lectura descrierilor trebuie să fie contemplate pentru recunoașterea vizuală a detaliilor acestor teme iconografice religioase, numite prin sintagme: *Judecata de Apoi*, *Imnul Acatist al Maicii Domnului*, *Scara Virtuților*, *Arborele lui Iesei*, *Rugăciunea tuturor sfinților*.

Fluiditatea lecturii pentru *Guide Bleu*, de exemplu, este dată de faptul că explicațiile acestor sintagme apar într-un glosar la sfârșitul ghidului, fapt indicat în text prin acea săgeată care trimite la glosar. Celelalte ghiduri sunt mai puțin preocupate de a explica aceste sintagme, explicații care, fie apar în texte între paranteze în *Le Guide du Routard*, fie nu apar deloc în *Le Guide Vert* și în *Le Petit Futé*. Descrierea mănăstirilor din Bucovina este făcută cu preocuparea de a sublinia prin intermediul elementelor lexicale specificitatea patrimoniului religios, în ceea ce privește temele iconografice ilustrate prin fresce dar și în ceea ce privește arhitectura (nartex, exonartex, naos, pronaos, iconostas), fapt necesar, în opinia noastră, pentru a construi coerența tematică a textelor.

L'intérieur

La subtilité de la lumière joue avec l'or utilisé en abondance dans la peinture, s'appuyant sur une gamme chromatique très variée. [...] Dans le **pronaos** →, la coupole à l'est porte la **Sainte Trinité de l'Ancien Testament**. L'autre coupole présente **Dieu le Père**. [...]

Dans le **naos** → se développe le **Cycle de la Passion**. Le **tableau votif** montre Jérémie Movila, suivi de sa nombreuse famille, offrant la maquette

de l'église au Christ par l'intercession de Marie.¹ (Houliat, *Guides Bleus Évasion. Roumanie* 234)

Le mur sud est partagé entre l'**Arbre de Jessé** (la généalogie du Christ), l'*Hymne acathiste* (la prière à la Vierge) et la *scène du Pocrov*. En bas de l'*Arbre de Jessé* se trouvent les philosophes parmi lesquels on reconnaît, entre Sophocle et Aristote, **Platon avec un cercueil sur la tête** (il méditait beaucoup sur la mort et l'immortalité de l'homme).

À l'intérieur de l'église, l'enfilade des portes et des espaces conduit vers le naos dans la douceur d'une lumière irréaliste. Unique aussi à Sucevița: la présence d'un 2de *iconostase*, séparant le *pronaos* du *naos*.² (Gloaguen, *Le guide du routard. Roumanie* 248)

O analiză comparativă a acestor ghiduri turistice franceze imprimate ne permite să observăm o caracteristică distinctivă a acestui tip de discurs: „*vi-lizibilitatea*“ lui Jean-Michel Adam (Ibid. 25), adică „o foarte puternică segmentare tipografică“ la care se adaugă „prezența cvasi-obligatorie a elementelor iconice fotografice“ sau a hărților (în toate cele patru ghiduri care constituie corpusul de analiză). [vezi Anexa 1]

După cum reiese din analiza ghidurilor turistice care fac parte din corpus, observăm că, în aceste descrieri ale mănăstirilor cu fresce în exterior: Moldovița, Sucevița, Voroneț și Humor, se utilizează mai multe strategii pentru a marca organizarea grafică a textului și pentru a oferi repere vizuale care permit regăsirea rapidă a unei informații. Remarcăm o prezentare a textului pe două coloane, o secvențiere importantă în paragrafe scurte și toate procedeele tipografice de reliefare – italice, caractere îngroșate, jocul privitor la dimensiunea caracterelor, dar și combinarea acestora. Strategiile menționate sunt cel mai bine ilustrate în *Guide Bleu* și influențează evident

1. **Interiorul**

Subtilitatea luminii se joacă cu aurul utilizat din abundență în pictură, sprijinindu-se pe o gamă cromatică foarte variată. [...] În **pronaos** →, cupola estică poartă **Sfânta Treime din Vechiul Testament**. Cealaltă cupolă îl prezintă pe **Dumnezeu Tatăl**. [...] În **naos** →, se derulează **Ciclul Patimilor**. **Tabloul votiv** îl arată pe Ieremia Movilă, urmat de numeroasa sa familie, oferind macheta bisericii lui Hristos prin intercesiunea Mariei (tn).

2. Peretele sudic este împărțit între **Arborele lui Iesei** (genealogia lui Hristos), **Imnul Acatist** (rugăciunea către Fecioara Maria) și scena **Pocrovului**. Sub Arborele lui Iesei se găsesc filosofii printre care recunoaștem, între Sofocle și Aristotel, pe **Platon cu sicriul deasupra capului** (medita mult asupra morții și a imortalității omului).

În interiorul bisericii, înșuruirea de uși și de spații conduce către *naos* în blândețea unei lumini ireale. Unic și la Sucevița: prezența unui al doilea *iconostas*, separând *pronaosul* de *naos* (tn).

și lectura, dând cititorului posibilitatea de a găsi mai ușor secțiunea care îl interesează.

La paroi nord

La première scène que l'on voit en pénétrant dans l'enceinte est la plus caractéristique de Sucevița: **l'échelle des vertus** est inspirée par les écrits de **saint Jean Climaque le Sinaïte**, qui vécut au VIe s. au Sinaï, où il fut le supérieur du monastère Sainte – Catherine. [...] Sous la corniche, la lumière blanche du paradis permet de reconnaître le **cycle de la Genèse**. En dessous est représentée la vie de **saint Pacôme**, qui édicta au IVe s. les règles des moines de Sinaï.³ (Houliat, op. cit. 233)

Destinat unui public cu exigențe culturale ridicate, *Guide Vert* uzează mult mai puțin de aceste tehnici pentru a pune în evidență informația. După cum observăm în descrierea foarte bine documentată a Mănăstirii Moldovița, de exemplu, paragrafele sunt ample, caracterele îngroșate apar mai puțin și nu denumesc cu predilecție teme iconografice precum în *Guide Bleu*, așa cum am remarcat în analiza noastră.

De loin la mieux conservée, **la façade sud** est dominée, de part et d'autre des ouvertures gothiques, par l'arbre de Jessé sur un fond bleu intense et par une illustration de l'Hymne acathiste en vingt-quatre scènes correspondant aux vingt-quatre strophes composées par le patriarche de Constantinople Sergius (*voir plus haut «Monastère de Humor»*). Le registre du bas est occupé par spectaculaire représentation du **siège de Constantinople**, maritime et terrestre, où les Perses sont remplacés par les Turcs, ennemis du jour.⁴ (Collectif, Michelin 291)

Guide du Routard nu organizează informația pe două coloane în ceea ce privește descrierile de mănăstiri, însă utilizează aceleași procedee

3. Peretele nordic

Prima scenă pe care o vedem intrând în incintă este cea mai caracteristică a Suceviței: **scara virtuților** este inspirată de scrierile **Sfântului Ioan Scărarul Sinaitul**, care a trăit în secolul al VI-lea în Sinaï, unde fusese starețul mănăstirii Sfânta Ecaterina. [...] Sub cornișă, lumina albă a paradisiului permite recunoașterea **ciclului Genezei**. Dedesubt este reprezentată viața **sfântului Pahomie**, care a edictat în secolul al IV-lea regulile călugărilor de pe Muntele Sinai (tn).

4. De departe cea mai bine păstrată, **fațada sudică** este dominată de o parte și de alta a deschiderilor gotice, de arborele lui Iesei pe un fond albastru intens și de o ilustrare a imnului acatist în douăzeci și patru de scene corespunzătoare celor douăzeci și patru de strofe compuse de către patriarhul Sergiu al Constantinopolului (*a se vedea mai sus „Mănăstirea Humor”*) Registrul din partea de jos este ocupat de o spectaculoasă reprezentare a **asediului Constantinopolului**, maritimă și terestră, în care perșii sunt înlocuiți de către turci, inamicii zilei (tn).

tipografice pentru a reliefa anumite aspecte, iar pentru a aduce fotografii care să illustreze fără să modifice macheta ghidului a recurs la o soluție ingenioasă introducând în pagină un cod QR cu care putem avea acces apoi la fotografiile în versiunea electronică și pe site-ul ghidului. Acest fapt ne permite să afirmăm că discursul din ghidurile turistice evoluează în raport cu practicile sociale și această adaptare continuă este necesară din punct de vedere comercial.

C'est l'ensemble iconographique le plus riche de tous les monuments de Moldavie, du moins le mieux conservé. Les murs intérieurs et extérieurs sont peuplés de milliers de visages, de centaines de scènes colorées. Ce **chef-d'œuvre** est considéré par certains comme le «testament de l'art moldave» (Paul Henry). [...] Si on retrouve les mêmes thèmes iconographiques dans tous les monastères de Bucovine, une composition fait l'originalité de Sucevița: *l'Échelle des vertus* («Scara virtuților»), ou *Échelle de saint Jean Climaque*, sur le **mur extérieur nord**.⁵ (Gloaguen, op. cit. 248)

Guide du Petit Futé, definindu-se ca un ghid practic, este mai puțin interesat de descrierile care fac obiectul studiului nostru și nu găsim aceste procedee menționate pentru a pune în evidență anumite informații. Este ghidul care s-a îndreptat cel mai mult către versiuni electronice, 80% dintre titlurile sale regăsindu-se în format electronic. *Guide du Petit Futé* mizează pe inovație și, în premieră mondială, a lansat în 2016 o aplicație *My Petit Futé* care permite personalizarea produsului, adică crearea propriului ghid turistic. Călătorii pot să-și construiască ghidul în funcție de propriile alegeri, descărcând de pe platformă doar informațiile care-i interesează, hărțile potrivite și conținuturile adaptate. Ghidul electronic personalizat cu coperta proprie este disponibil în 48 de ore, iar varianta tipărită, în 3-4 zile pe teritoriul Franței (Savary, *Le Quotidien du Tourisme*). În acest ghid, descrierile sunt succinte și nu urmăresc un *plan de text*.

După cum observăm, aceste elementele de paratext (precum secvențierea textului și marcarea prezentării grafice) nu sunt specifice doar ghidurilor turistice, ele se întâlnesc și în presă și în manualele școlare.

5. Este **ansamblul iconografic cel mai bogat dintre toate monumentele din Moldova**, cel mai bine conservat. Pereții interiori și exteriori sunt populați de mii de fețe, de sute de scene colorate. Această **capodoperă** este considerată de unii „testamentul artei moldovenești” (Paul Henry).[...] Dacă se găsesc aceleași teme iconografice în toate mănăstirile din Bucovina, una dintre compoziții dă originalitate Suceviței: *Scara virtuților* („Scara virtuților”), sau *Scara Sfântului Ioan Scărarul*, pe **peretele exterior nordic** (tn).

În literatura românească de specialitate, considerații legate de elementele de paratext au fost făcute, mai ales, cu referire la limbajul publicistic. Luminița Cărașu, în articolul *Retorică și pragmatică publicistică. „Figuri de construcție” și strategii persuasive în titlurile de articole din presa românească actuală*, aduce precizări în privința termenului de *paratext* care este folosit pentru a desemna „toate elementele verbale și nonverbale ce se află pe „orbita” comunicațională a unei opere (editate) și a textului propriu-zis al acesteia” (Cărașu, *Retorică și pragmatică publicistică* 22). În articolul citat, cu referire la textul jurnalistic, Luminița Cărașu disociază *peritextul editorial* în două categorii: *peritext editorial verbal* (titlurile de ziar, de pagină, de rubrică) și *peritext editorial nonverbal* „reprezentat de **artificii tipografice** de „mise en relief”: corp de literă, culoarea literei, punere în pagină a textului, chenare, banderole, blanc tipografic, rubrici marcate cromatic și de **componenta iconică**: fotografii, caricaturi, vignete.

Considerăm că în discursul actualizat în ghidurile turistice, tocmai acest *peritext editorial nonverbal* (în termenii Luminiței Cărașu) referitor la punerea în pagină a textului, însoțit de segmentarea sa grafică, așa cum este particularizată de către Rodica Nagy în *Dicționarul de analiză a discursului* („La un nivel secundar, textual, alineatele creatoare de paragrafe și de grupări de paragrafe [...], schimbări de pagini, capitole sau părți semnaleză structura planului de text.”) (Nagy, *Dicționar de analiză a discursului* 330) pun în evidență existența unui plan de text (Adam, *Le texte descriptif*) în *Guide Bleu*, în ceea ce privește descrierile mănăstirilor cu fresce în exterior.

Guide Bleu, emblematic pentru spațiul francez, și-a adaptat și el discursul provocărilor contemporane după anul 2000. Ediția *Guide Bleu* din 1981 despre România prezenta la nivel formal o așezare în pagină destul de epurată, aproape fără ilustrații, cu texte destul de lungi care nu sunt dispuse pe două coloane. Ediția din 2004 (neactualizată de atunci pentru destinația România), ca urmare a unor schimbări editoriale importante, vine cu o nouă prezentare grafică bazată pe o fragmentare a textului și sprijinită de o iconografie bogată. Identitatea scenografică, hiperstructura paginii cu textul aranjat, de cele mai multe ori, pe două coloane (format revistă), recurgerea la discursul autorității în materie, identifică în galeria ghidurilor turistice *Ghidul Bleu* ca fiind ghidul cultural prin excelență, care se adresează unui public cu exigențe culturale ridicate.

Guide Bleu, sursă de difuzare a cunoștințelor, reflectă cultura savantă a redactorilor săi, ilustrată în modul propus de aceștia de a parcurge și de a descrie spațiul. Chiar la începutul capitolului consacrat Bucovinei, observăm

o hartă a regiunii care exprimă preocuparea pentru o reprezentare de ansamblu. Cu alte cuvinte, nu este vorba aici, doar de un parcurs linear, ci sunt indicate și subzonele de vizitat cu obiectivele clasate în funcție de interesul acestora, notate cu pictograme sub formă de stea (***- excepțional, *-foarte interesant, *- interesant). Prezentarea regiunii aduce cele mai importante date istorice, geografice și culturale. Intertitlurile din această parte introductivă au o alură savantă, cu informații de ordin cultural: *Renouveau de l'art byzantin en Moldavie, Architecture: Synthèse moldave du temps d'Étienne le Grand, L'iconographie des églises moldaves*. La nivel macro-enunțiativ, în această secțiune introductivă, autoritatea locutorului este întărită și de discursuri periferice (secvențe narative) separate de textul principal, inserate pe un fond grafic de altă culoare care aduc informații de tipul *legendă*, informații care țin de *istoria artei* sau *portret de personaj istoric*.

Légende: La naissance de la Moldavie

Sur les terres voisines de Maramureș vivait un jeune seigneur plein de bravoure, **Dragoș**. Un beau jour, escorté de fidèles compagnons, il quitte son village pour chasser du côté des montagnes au soleil levant. Là-haut, ils croisent la trace d'un **aurochs** (bison; p.17) et la suivent. Après avoir traversé monts et forêts, ils débouchent dans une très belle vallée où ils aperçoivent enfin un magnifique aurochs, qui porte une étoile au front. [...]° (Houliat, op. cit. 222)

Portrait: Prince et mécène

Fils naturel d'Étienne le Grand (p. 43), **Petru Rareș** reste une personnalité fascinante de l'histoire moldave. Ancien marchand de poisson, grand voyageur, c'est aussi un homme très cultivé et ouvert qui sait s'entourer de conseillers de qualité. Il règne une première fois entre 1527 et 1538 et conteste la domination turque qui s'instaure sur la région. Écarté par des

6. Legendă: Nașterea Moldovei

Pe pământurile vecine cu Maramureșul trăia un tânăr stăpân plin de bravură, **Dragoș**. Într-o bună zi, însoțit de cei mai fideli companioni, părăsește satul său pentru a vâna în partea munților dinspre răsărit. Acolo sus, dau peste urma unui **bour** (bizon; p.17) și o urmează. După ce au traversat munți și păduri, ajung într-o vale frumoasă unde zăresc un bour magnific, care poartă o stea în frunte. [...] (tn).

rivalités de cour, il revient, cette fois avec l'appui des Turcs, pour régner entre 1541 et 1546. [...] (Ibid. 223)

Ilustrațiile bogate care însoțesc descrierile pot avea rolul de a produce un efect de „direct live” – cu o expresie din jargonul televizual – în opinia lui Annabelle Seoane care a observat evoluția acestui tip de discurs și crede că s-a produs chiar o „contaminare” cu presa de tip revistă (Seoane, 2013). Prezența imaginilor ajută receptorul, credem noi, la regăsirea temelor iconografice *in situ* [vezi Anexa 2 și Anexa 3].

Și în evoluția presei scrise după anul 2000, Gilles Lugin identifică două tendințe majore: fragmentarea articolelor în module mai scurte pentru a face mai ușoară selectarea lor și pentru a favoriza o lectură fragmentară a jurnalului, de tip „zapping” dar și dezvoltarea „vizualului” fie la nivelul așezării în pagină, fie la nivelul infografiei (Lugin, *Le mélange des genres dans l'hyperstructure*).

Turul mănăstirilor propus de *Guide Bleu* începe cu o hartă pe care sunt localizate cele cinci biserici și mănăstiri care au conservat esențialul frescelor exterioare. Descrierile evocatoare ale acestor monumente pun la dispoziția cititorului-călător informații de înaltă calitate și logica expunerii lor ține cont de pedagogia descoperirii la fața locului, urmărindu-se *un plan de text* (în termenii utilizați de Jean-Michel Adam). În același timp, elementele de *peritext editorial* sprijină focalizarea privirii, atunci când cititorul se oprește din contemplare și se întoarce la text.

Planul de organizare a textului vizibil în „fișa descriptivă”, alcătuit pe baza regulilor compoziționale de tip secvențial

Comparând descrierea Mănăstirii Sucevița, așa cum este prezentată în cele patru ghiduri, de exemplu, constatăm că în *Guide Bleu* se utilizează o formă textuală mai amplă, construită pe baza unor reguli compoziționale de tip secvențial, ceea ce justifică alegerea noastră de a exemplifica, mai ales, cu citate din *Guide Bleu*.

7. Portret: Prinț și mecena

Fiu natural al lui Ștefan cel Mare (p. 43), **Petru Rareș** rămâne o personalitate fascinantă a istoriei moldovenești. Fost negustor de pește, mare călător, este și un om foarte cultivat și deschis, care știe adune în jurul său consilieri de calitate. Domnește întâia dată între 1527 și 1538 și contestă dominația turcilor care se instalează în regiune. Îndepărtat de rivalități de la curte, revine, de data aceasta cu sprijinul turcilor, pentru a domni între 1541 și 1546. [...] (tn).

Făcând analiza reprezentărilor descriptive ale mănăstirilor cu fresce exterioare din Bucovina, este pertinent, în opinia noastră, să ținem cont de teoria planurilor de organizare a textului și a componentelor sale a lui Jean-Michel Adam (Adam, *Lingvistica textuală: introducere în analiza textuală a discursurilor*). De asemenea, *segmentarea tipografică* este implicată profund în construirea sensului acestor descrieri. Analiza textuală propusă de acest lingvist poate fi aplicată, credem, și acestei descrieri, *planul de text* fiind cel care ordonează propozițiile descriptive regrupate în paragrafe.

Textele turistice din *Guide Bleu*, care descriu mănăstirile din Bucovina, au o structură proprie (macrostructură în termenii lui Adam, *Lingvistica textuală* 261): o scurtă prezentare a satului în care se situează mănăstirea, când a fost construită, prin ce teme se individualizează, urmând apoi descrierea arhitecturală și tematică a monumentului. *Tematizarea, macro-operațiunea* principală este cea care conferă unitate descrierii, și care se produce, în opinia noastră, în mod similar în cazul „fișelor descriptive” ale mănăstirilor: Sucevița, Moldovița, Humor și Voroneț.

Sucevița, avec ses nombreuses fermes traditionnelles aux couleurs vives, noyées sous la verdure, s'étire sur 7 km. Certaines maisons comme dans le village voisin de Marginea, portent encore sur leur façade l'emblème de la famille princière **Movila**, qui commandita le monastère (encadré ci-contre): deux épées croisées, qui font penser à un compas.

[...] Construite entre 1582 et 1584, fortifiée pour devenir une résidence princière, elle est la seule église moldave à fresques extérieures postérieures à 1552, [...].⁸ (Houliat, op. cit. 232)

Sous l'égide du prince Rareș (encadré p. 223), **Toader Bubuiog** et son épouse Anastasia fondent en 1530 un monastère qui sera fermé par les Autrichiens après 1775. [...] Dédiée à l'Assomption de la Vierge, l'église est inaugurée le 15 août 1530. Elle est prolongée par un exonarthex → ouvert sur trois côtés et reposant sur quatre arcades en forme d'ogive. Cette innovation apparaît ici pour la première fois en Moldavie. L'ensemble des peintures, daté de 1535, est dû à un groupe conduit par un certain **Toma**

8. Sucevița, cu numeroasele sale ferme tradiționale în culori vii, pierdute sub verdeață, se întinde pe 7 km. Unele case precum în satul vecin Marginea, poartă încă pe fațadă emblema familiei princiare **Movilă**, sub ordinul căruia s-a construit mănăstirea (*încadrat alăturat*): două săbii încrucișate, care ne fac să ne gândim la un compas. [...] Construită între 1582 și 1584, fortificată pentru a deveni reședință princiară, ea este singura biserică moldovenească cu fresce exterioare posteroare lui 1552, [...] (tn).

de Suceava qui semble avoir fréquenté l'Occident et le mont Athos.⁹ (Ibid. 228)

Une première église, fondée par Alexandre le Bon en 1408, a été emportée un siècle plus tard par un glissement de terrain. Elle a été remplacée, quelques 300 m en aval, par l'église actuelle, dédiée à l'Annonciation et construite en 1532 à la demande de Petru Rareș. [...]

Cette église présente beaucoup de points communs avec celle de Humor (p.228), bâtie deux ans auparavant, mais il s'agit d'une fondation princière: ses dimensions sont plus grandes et, comme à Probota (p.246), Voroneț (p.229), Pătrăuți (p.237), ou Sucevița (p.232), une tour érigée sur le naos → domine le toit. La peinture a été réalisée en 1537, probablement par Toma de Suceava et son équipe, auteur du cycle pictural de Humor.¹⁰ (Ibid. 231)

A doua macro-operațiune, *aspectualizarea*, în cazul acestor descrieri de mănăstiri, se sprijină pe fragmentare, întregul fiind descompus în părți («premier registre», «deuxième registre», etc., peretele nordic, peretele sudic, etc.), evidențiate și la nivel tipografic prin sublinieri și caractere îngroșate.

Le Jugement dernier

L'extraordinaire **Jugement dernier** recouvre intégralement la paroi occidentale sur cinq registres.

- **Premier registre.** À la fin du monde, les anges enroulent le cours du temps, figuré par les signes du zodiaque. Les archanges Michel et Gabriel, au centre, ouvrent les volets, faisant apparaître Dieu le Père.

9. Sub egida prințului Rareș (încadrat la p. 223), **Toader Bubuiog** și soția sa Anastasia fondează în 1530 o mănăstire care va fi închisă de austrieci după 1775. [...] Închinată Adormirii Maicii Domnului, biserica este inaugurată pe 15 august 1530. Ea este prelungită printr-un exonartex → deschis pe trei laturi și sprijinit pe patru arcade în formă de ogivă. Această inovație apare aici pentru prima dată în Moldova. Ansamblul frescelor datează din 1535, este datorată unui grup condus de un anume **Toma de Suceava** care se pare că a frecventat Occidentul și Muntele Athos (tn).

10. O primă biserică, fondată de Alexandru cel Bun în 1408, a fost distrusă un secol mai târziu de o alunecare de teren. Ea a fost înlocuită, la vreo trei sute de metri în aval, de biserica actuală, închinată Buneivestirii și construită în 1532 la cererea lui Petru Rareș [...].

Această biserică prezintă multe puncte comune cu cea de la Humor, (p.228), construită cu doi ani mai înainte, dar este vorba despre o fundație princiară: dimensiunile sale sunt mai mari și, ca la Probota (p.246), Voroneț (p.229), Pătrăuți (p.237), sau Sucevița (p.232), un turn ridicat deasupra naosului → domină acoperișul. Pictura a fost realizată în 1537, probabil de către Toma de Suceava și echipa sa, autorul ciclului pictural de la Humor (tn).

- **Deuxième registre.** Marie et Jean-Baptiste intercèdent auprès du Christ trônant, sous les pieds duquel jaillit le feu qui va s'étendre dans les registres suivants. Des deux côtés s'assemblent les apôtres et les anges. [...] (Ibid. 229)

Ca atare, în *Guide Bleu*, informația este organizată gradual, iar *conectorii spațiali* au rolul important de a menține coerența discursivă și organizarea lineară a descrierii, în cazul temeii iconografice a *Judecării de Apoi* de la Mănăstirea Voroneț, de exemplu, descriere care cuprinde cinci registre tematice, abordate în ordine. În același mod, se construiește tema iconografică a *Rugăciunii tuturor sfinților* de la Mănăstirea Sucevița, în șapte registre tematice.

La paroi sud n'est pas moins éblouissante, grâce à la fécondité des compositions et à l'excellente conservation des couleurs. La partie occidentale est occupée par l'acathiste de Saint-Nicolas (p.229), aux couleurs éclatantes, et, en dessous, par les onze tableaux qui relatent le martyre de saint Jean le Nouveau (encadré p. 236). À gauche de la porte sont représentés les deux «parrains spirituels» de cette église: l'ermite Daniil Sihastru, qui a inspiré la construction, et le métropolite → Grigorie Roșca, qui est à l'origine de la mise en fresques des églises moldaves.¹² (Ibid. 230)

Relaționarea, a treia macro-operațiune, se concretizează prin relația de vecinătate spațială sau temporală cu alte descrieri de mănăstiri în ordinea în care sunt sugerate în turul propus în *Guide Bleu*, ordine care este decisă de sensul în care se parcurge circuitul.

11. Judecata de Apoi

Extraordinara **Judecata de Apoi** acoperă integral peretele vestic pe cinci registre.

- **Primul registru.** La sfârșitul lumii, îngerii rulează cursul timpului, figurat prin semnele zodiacului. Arhanghelii Mihail și Gavriil, în centru, deschid obloanele, făcând să apară Dumnezeu Tatăl.
- **Al doilea registru.** Maria și Ioan Botezătorul mijlocesc pe lângă Hristos care tronează, de sub picioarele căruia izvorăște focul care se va întinde în registrele următoare. De ambele părți se adună apostolii și îngerii (tn).

12. **Peretele sudic** nu este mai puțin fascinant, datorită fecundității compozițiilor și excelenței conservării a culorilor. Partea occidentală este ocupată de acatistul **Sfântului Nicolae** (p.229), în culori strălucitoare, și, dedesubt, de cele unsprezece tablouri care relatează martiriul **Sfântului Ioan cel Nou** (încadrat la p.236). În stânga ușii sunt reprezentați cei doi „părinți spirituali” ai acestei biserici: pustnicul Daniil Sihastru, care a inspirat construirea, și mitropolitul → **Grigorie Roșca**, care este la originea împodobirii cu fresce a bisericilor moldovenești (tn).

Planul de text este recognoscibil și în structura prezentărilor din *Guide du Routard* și *Guide Vert*, dar nu putem vorbi despre aceeași abordare în cazul *Guide du Petit Futé*.

Concluzii

Textul turistic joacă un rol esențial în prezentarea și imaginarea unei destinații turistice și reprezintă chiar unul dintre elementele constitutive ale imaginii create destinației. În această lucrare, așa cum o confirmă corpusul analizat, am subliniat importanța existenței unui *plan de text* pentru construirea coerenței tematică a acestor descrieri. În al doilea rând, am constatat că această secvențiere și marcarea grafică a textului sunt influențate de modelele oferite de discursul jurnalistic, pentru că informația turistică nu mai aparține, în exclusivitate, ghidului turistic.

În opinia noastră, în plan formal, ghidurile sunt mult mai predispuse spre inovare, propunând forme și organizări variate, imaginând chei de lectură proprii, pe care cititorii trebuie să le descopere pentru o utilizare eficientă.

Anexa 1

tradition

L'iconographie des églises moldaves

Saint Démétrios (Dumitru), protecteur militaire, détail de la fresque extérieure du monastère d'Arbore.

Entre 1530 et 1547, un grand souffle embrase les murs extérieurs des églises qui, sur toute leur surface, sont alors recouverts de fresques renouvelant les grands thèmes de l'iconographie byzantine.

Un mouvement fulgurant

L'initiative de peindre les extérieurs des églises revient au voivode **Petru Rareș** (encadré p. 223) et à son conseiller spirituel (et cousin), le métropolite **Grigore Roșca**. Apparaissant seul l'intérieur

Façade sud de l'église de Voroneț, détail de l'Épître acéphale de saint Nicolas.

était décoré, conformément à la tradition byzantine. En l'espace de quelques années, de Saint-Georges de Hârlău en 1530 (p. 250) à Voroneț en 1547 (p. 229), une quinzaine d'églises sont habillées de fresques – des icônes, en vérité. Ce mouvement s'étend aussi vite qu'il est apparu, avec seulement deux exceptions : à Râșca en 1552 et à Sucevița en 1596 (p. 232), les cinq églises de Humor (p. 228), Moldovița (p. 231), Arbore (p. 226), Voroneț (p. 229) et Sucevița (p. 232) ont conservé l'essentiel de ces fresques. Des tombeaux sont visibles à Probota (p. 246), Sucevița (église Saint-Georges du monastère Sfântul Ioan cel Nou ; p. 239) et Râșca.

La tradition devient créatrice

Si les principaux thèmes font partie de la tradition byzantine, leur mise en fresques est une **création moldave**. L'hymne acéphale à la Mère de Dieu → l'Arbre de Jesse → (p. 231), le Jugement dernier → (p. 229), le cycle de la Genèse et l'hymne acéphale de saint Nicolas sont les plus fréquents. Du fait de leur déplacement à l'extérieur et de la mission qui leur est assignée, ces sujets connaissent ici des développements inhabituels. D'autres thèmes sont spécifiques aux églises moldaves : la prière de tous les saints (p. 233) en procession autour des obédiés, l'Échelle des vertus, les douces célestes, la vie de sainte Paraschiva la Jeune et celle de saint Jean le Nouveau (encadré p. 236).

Des fresques extérieures qui résistent au temps

Malgré les rigueurs du climat de Bucovine, les peintures extérieures ont traversé près de cinq siècles sans se perdre. Cette résistance est due à la qualité des supports, enduits à la chaux, et des produits, qui maîtrisent parfaitement les peintures moldaves. On ne peut peindre **a fresco** que tant que le support est humide, d'où la nécessité de se limiter à une surface restreinte. La virtuosité des artistes permet cependant d'exécuter de grandes scènes dans des conditions optimales d'humidité. Les traits rouges qui séparent les tableaux correspondent aux limites du travail réalisé en une journée. Le noir est issu du charbon de bois, les ocres sont des argiles teintées par des oxydes de fer, le rouge est obtenu à partir de sulfure de mercure ou de carbonate de cuivre, et le bleu à partir d'azurite ou de lapis-lazuli. On remarquera le décalage de certaines couleurs dans la chaux, qui leur donne une transparence troublante.

La niche de la façade ouest du monastère d'Arbore.

La prière des âmes, détail de la fresque du monastère d'Arbore.

HOULIAT, Bernard, 2004, *Guides Bleus Évasion. Roumanie*, Hachette Tourisme, Paris, p 224-225.

Anexa 2

Le tour des monastères ● 229

Le monastère de Voroneț***

> *Mănăstirea Voroneț*, 9 km S de Mănăstirea Humorului. De Mănăstirea Humorului, retournez au centre de Gura Humorului et tournez à dr. sur la DN 17. Après 1 km, à la sortie de la ville, une route à g. mène à Voroneț. Ouv. t.l.j. 8h-20h. Entrée payante. Visite: minimum 1h.

Entre le 26 mai et le 14 septembre 1488, Etienne le Grand (p. 43) fait construire l'église de Voroneț sur l'emplacement de l'ermitage en bois de Daniel l'Ermite (Daniel Sihuștru), son conseiller spirituel. De plan triconque ↗, elle est composée à l'origine du sanctuaire ↗, du naos ↗ surmonté d'un haut tambour et du pronaos ↗. Ce monastère fut fermé peu après l'annexion de la Bucovine (1775), devenant église paroissiale. Trois moniales, Irina, Gabriela et Elena, en ont rouvert les portes en 1991, rétablissant une vie monastique harmonieuse.

Les peintures de l'autel et du naos sont contemporaines de la construction. Celles du pronaos et de l'exonarthex ↗ furent ajoutées au moment des fresques extérieures. Le cycle de la Passion et un tableau votif de la famille du prince fondateur recouvrent le naos. Murs et

voûte de l'exonarthex sont ornés des 365 scènes du ménologe ↗. Réalisées en 1547, les fresques extérieures sont les dernières du cycle initié par ce prince. Son mentor, le métropolite ↗ Grigore Roșca, en a dirigé l'exécution. On y retrouve les thèmes traditionnels: la prière de tous les saints (p. 233), l'arbre de Jessé ↗ et l'hymne acathiste ↗, amputé de la scène du siège de Constantinople (p. 53).

Le Jugement dernier

L'extraordinaire Jugement dernier recouvre intégralement la paroi occidentale sur cinq registres.

- **Premier registre.** À la fin du monde, les anges enroulent le cours du temps, figuré par les signes du zodiaque. Les archanges Michel et Gabriel, au centre, ouvrent les volets, faisant apparaître Dieu le Père.
- **Deuxième registre.** Marie et Jean-Baptiste intercèdent auprès du Christ trônant, sous les pieds duquel jaillit le feu qui va s'étendre dans les registres suivants. Des deux côtés s'assemblent les apôtres et des anges.
- **Troisième registre.** Au milieu, le trône, ou hêtimasie, symbolise l'attente de la seconde venue du Christ, au moment du Jugement dernier. Le Saint-Esprit, représenté par une

Le Jugement dernier, façade ouest de l'église du monastère de Voroneț.

HOULIAT, Bernard, 2004, *Guides Bleus Évasion. Roumanie*, Hachette Tourisme, Paris, p. 229.

Anexa 3

Le tour des monastères • 231

Le monastère de Moldovița***

> *Mănăstirea Moldovița*. Env. 33 km N.-O de Voroneț. De Voroneț, revenez sur la DN 17 et tournez à g. puis, à Vama, prenez à dr. vers Moldovița. À Vatra Moldoviței (le monastère n'est pas dans le village de Moldovița, situé 4 km plus loin), 200 m après un grand carrefour, tournez à dr. Ouv. t.l.j. 8 h-20 h. Entrée payante. Visite: minimum 1 h.

Une première église, fondée par Alexandre le Bon en 1408, a été emportée un siècle plus tard par un glissement de terrain. Elle a été remplacée, quelque 300 m en aval, par l'église actuelle, dédiée à l'Annonciation et construite en 1532 à la demande de Petru Rareș.

Autour d'elle s'est développé le monastère, défendu par de hauts remparts et des tours de défense. Aujourd'hui, environ quarante reli-

gieuses maintiennent la quiétude des lieux. Dès la porte d'entrée, les couleurs vives de l'abside captent l'attention.

Cette église présente beaucoup de points communs avec celle de Humor (p. 228), bâtie deux ans auparavant, mais il s'agit d'une fondation princière: ses dimensions sont plus grandes et, comme à Probota (p. 246), Voroneț (p. 229), Pătrăuți (p. 237) ou Sucevița (p. 232), une tour érigée sur le naos domine le toit. La peinture a été réalisée en 1537, probablement par Toma de Suceava et son équipe, auteurs du cycle pictural de Humor. Bien conservé, l'ensemble est éclatant. Les compositions les plus remarquables sont, à l'intérieur, le **ménologe** et le **cycle de la Passion**; à l'extérieur, la **prière de tous les saints** (p. 233) et, sur la paroi sud, les compositions les plus brillantes, probablement le plus bel **hymne acathiste** de Moldavie et un **arbre de Jessé** particulièrement luxuriant.

L'arbre de Jessé

L'arbre de Jessé est la représentation symbolique de la **généalogie du Christ** sous la forme d'un arbre dont Jessé, le père du roi David, représente la racine. Ce thème iconographique est répandu au Moyen Âge dans toute l'Europe, mais jamais il n'a atteint les dimensions et la complexité de son interprétation moldave: à Moldovița, comme à Voroneț ou Sucevița, il occupe de vastes surfaces, mobilisant une centaine de personnages aux couleurs vives sur un fond bleu hypnotisant.

En bas, Jessé est représenté couché. « Un rameau sortira de la souche de Jessé, un chirurgien jaillira de ses racines. Sur lui reposera l'Esprit du Seigneur », proclama au VIIIe s. avant notre ère le prophète Isaïe (11,1-2). L'arbre s'épanouit en huit registres et ses ramifications portent des fleurs en forme de calice: chacune accueille un ou plusieurs person-

© Pierre Salmon

L'arbre de Jessé illustre la continuité entre Ancien et Nouveau Testament et insiste sur l'enracinement terrestre du Christ, qui est dit rattaché à David dans les Évangiles de Matthieu et de Luc. Détail de la fresque de Moldovița.

HOULIAT, Bernard, 2004, Guides Bleus Évasion. Roumanie, Hachette Tourisme, Paris, p. 231.

Bibliografie

Adam, Jean-Michel, Petitjean, André, *Les enjeux textuels de la description, Pratiques*, n° 34, Metz, 1982.

Adam, Jean-Michel, *Éléments de linguistique textuelle*, Bruxelles, Mardaga, 1990.

Le livre – ressource de créativité et de vitalité

- Adam, Jean-Michel, *Les Textes: types et prototypes*, coll. "Fac. Linguistique", Paris, Nathan, 1992.
- Adam, Jean-Michel, «Types de textes ou genres de discours? Comment classer les textes qui disent de et comment faire?», in *Langages*, 35e année, n°141, 2001, p. 10-27, http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lgge_0458-726X_2001_num_35_141_872 Fichier pdf (consulté le 03 mai 2018).
- Adam, Jean-Michel, Petitjean, André, *Le texte descriptif*, Paris, Armand Colin, 2005.
- Adam, Jean-Michel, *Lingvistica textuală: introducere în analiza textuală a discursurilor*, traducere de Iftimia Corina, prefață de Nagy Rodica, Iași, Institutul European, 2008.
- Cărașușu, Luminița, *Retorică și pragmatică publicistică. „Figuri de construcție” și strategii persuasive în titlurile de articole din presa românească actuală*, <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A841/pdf> 2010 (consulté le 03 mai 2018).
- Charaudeau, Patrick et Maingueneau, Dominique, *Dictionnaire d'analyse du discours*, Paris, Éditions du Seuil, 2002.
- Lugrin, Gilles, «Le mélange des genres dans l'hyperstructure», in *Semen*, <http://journals.openedition.org.ressources.univ-poitiers.fr/semen/2654> (consulté le 28 mars 2019).
- Maingueneau, Dominique, *Analyser les textes de communication*, Paris, Nathan, 2000.
- Nagy, Rodica, *Dicționar de analiză a discursului*, Iași, Institutul European, 2015.
- Savary, David, «Guides sur-mesure à composer soi-même: le Petit Futé vise 1 million de ventes par an en France» [archive], in *Le Quotidien du tourisme*, 21 avril 2016 <http://www.quotidiendutourisme.com/institutions/guides-sur-mesure-a-composer-soi-meme-le-petit-fute-vise-1-million-de-ventes-par-an-en-france/99001> (consulté le 25 janvier 2019).
- Seoane, Annabelle, «Les guides touristiques: vers de nouvelles pratiques discursives de contamination», in *Mondes du Tourisme*, URL: <http://journals.openedition.org.ressources.univ-poitiers.fr/tourisme/81> (consulté le 03 mars 2019).

Corpus de analiză: Ghiduri turistice franceze:

- Auzias, Dominique et Labourdette, Jean-Paul, *Le Petit Futé Roumanie*, Paris, Nouvelles Éditions de l'Université/Dominique Auzias & Associés, 2018-2019.
- Collectif, Michelin, *Guide Vert Roumanie Michelin*, Clermont-Ferrand, Michelin Propriétaires-Éditeurs, 2008.
- Gloaguen, Philippe, *Le guide du routard. Roumanie*, Paris, Hachette Tourisme, 2018. Houliat, Bernard, *Guides Bleus Évasion. Roumanie*, Paris, Hachette Tourisme, 2004.